

1. A KOMMUNIKÁCIÓ SZEREPÉNEK ERŐSÖDÉSE A XXI. SZÁZADBAN

A XXI. századba érkezve sok tudós és jövőkutató jóslásokba bocsátkozott arra vonatkozóan, hogy mely tudományok lesznek az új évszázad meghatározó diszciplínái. Mert mint ahogyan a XIX. századot a természettudományok és az alkalmazott ipari ismeretek előretörése, és a XX. századot a fizika és kémia mellett az orvostudományok és a közgazdaság tudományok megerősödése jellemezte, a XXI. század tudományos mozgásterének csapásvonalai is nagyjából felvázolhatók. Ezek közé tartozik a génkutatás és az űrkutatás mellett – több mértékadó gondolkodó megítélése szerint (SUSAN SONTAG, EDWARD SAID, FRANCIS FUKUYAMA)¹ – a kommunikáció.

A kommunikációra vonatkozó próféciában csak az az érdekes, hogy többen valami olyasminek jósolnak kutatási területként nagy jövőt, ami mint jelenség örök idők óta létezik és működik. Az élő világ fennállása óta van és funkcionál, ezen belül az emberi kommunikáció pedig az emberiség megjelenésével egyidejű. Az ember, mint társadalmi lény, mindig is rá volt utalva a kommunikációra, a kapcsolattartásra – részben természeti környezetével, részben pedig embertársaival. Igaz, hogy a kommunikáció formái és módszerei az idők folyamán a technológiai és társadalmi lehetőségek függvényében változtak és változnak, de alapvetően a mechanizmus maga mind a mai napig érvényes. Mégis tudománnyá és egyetemeken oktatott tárggyá csak az utóbbi évtizedekben lépett elő (TUBBS & MOSS 2003). Mi teszi időszerűvé és fontossá a kommunikációkutatást és oktatást napjainkban?

2. A KOMMUNIKÁCIÓT KÍSÉRŐ HIEDELMEK

Az egyik alapvető hiedelem az, hogy kommunikálni mindenki tud, és mindenki kommunikál is a maga módján, tehát különösebben nincs is mit kutatni rajta, hiszen kutatás nélkül is működik. Ez a vélekedés több ponton sántít.

Elvileg valóban mindenki tud valamilyen módon kommunikálni, nyelvi és/vagy nem-nyelvi eszközökkel. Csak hogy *a kommunikáció mikéntje*, azaz minősége nagyon is változó. Még ha a kommunikáció fiziológiai feltételei biztosítottak is, kérdés, hogy a lelki-intellektuális feltételek is adottak-e? Kész-e, akar-e, képes-e mindenki úgy kommunikálni, ahogyan szeretne vagy mások szeretnék? Ráadásul az, hogy mennyit és hogyan kell kommunikálni (egzaktság, részletesség, implikáció, stb.) ahhoz, hogy a társak értsék, és úgy értsék, ahogy azt az üzenet küldője szeretné, nos ez kultúránként erősen eltér (KNAPP 1984). A hallgatag finn és a bőbeszédű spanyol sztereotípiája nagyon is reális kulturális programozottságot fed.

Egy másik hiedelem *a technológiai fejlődéssel* kapcsolatos. Javulnak és bővülnek a technológiai lehetőségek, és ezzel egyidejűleg javul az emberek közötti kommunikáció. Valóban a technoló-

* BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Társadalmi Kommunikáció intézeti tanszék, egyetemi tanár, CSc., dékán.

¹ Sem Sontag (1933-2004), sem Said (1935–2003) nincs már az élők sorában, így pár évtized elteltével jóslatuk igazságát számon kérni rajtuk sem lehet majd.

HIDAS J.: KOMMUNIKÁCIÓ ÉS KONTEXTUS

giai fejlődés soha nem álmodott lehetőségeket nyitott meg a kommunikáció előtt. Csakhogy ezek a lehetőségek két ponton nemhogy segítenék, hanem inkább gátolják az interperszonális (személyközi) kommunikáció fejlődését. Egyfelől nagyszerű dolog, hogy az íróasztal mellől lehet bevásárolni, lehet repülőjegyet foglalni, bankügyeket intézni, sőt konferenciát tartani. Csakhogy egyre több az emberi kommunikációt helyettesítő technikai megoldások száma, és a dolog odáig fajulhat, hogy élő kommunikáció híján is lehet élni – ami a társadalmi elmagányosodáshoz vezető biztos út. A másik veszély az, hogy sokan a valós világból kiszakadva a virtuális világokban való mozgással kommunikálnak: interperszonális kapcsolataik (barátságok, szerelmek, munkatársi kapcsolatok stb.) is áttevődnek virtuális helyszínekre, ami a realitástól való elszakadáshoz és személyiség-zavarokhoz vezethet. A technológia beágyazottságának a szintje és mikéntje országonként eltér – nem csak a technológiai fejlettség szintkülönbsége miatt, hanem a kulturális-társadalmi különbségek miatt is.

Végül korunk egyik legálságosabb hiedelme az, hogy *a nemzetközi mozgástér kiszélesedésével* párhuzamosan csökken a kommunikációs konfliktusok száma. Az, hogy napjainkban a nemzetközi érintkezések száma a történelemben még soha nem tapasztalt nagyságrendet ért el, még nem jelenti azt, hogy a kommunikációs problémák csökkennének. Ennek inkább az ellenkezőjére látunk nap mint nap példákat. Remélhető és prognosztizálható ugyan, hogy a nyelvi (idegen-nyelvi) ismeretek minősége javulni fog, ámde ebből még nem következik a kommunikációs súrlódások számának a csökkenése. Sokkal inkább következik az, hogy az érintkezések megszorodásából eredő konfliktusokra vonatkozó ismeretek szerepe felértékelődik. Következésképpen az előrejelzések és a megelőzési módok kidolgozása sokkal sürgetőbben jelentkezik, mint bármikor korábban a történelemben.

Ha a kommunikáló felek nem azonos kultúra képviselői, azaz ha eltérő kulturális háttérrel rendelkeznek, akkor beszélünk interkulturális, azaz *kultúraközi kommunikációról*. Mint ismeretes, interkulturális alatt érthető az azonos országban élő, de valamilyen paraméterben (szociálisan, nemzedéki, nemileg, etnikailag, vallásilag, stb.) eltérő szubkultúrák képviselői közötti kommunikáció is (HIDAS 2004), de a hétköznapi nyelvhasználatban interkulturális kommunikáció alatt a nemzetközi értelemben különböző kultúrák képviselői közötti kommunikációt szokás érteni.

3. NYELV ~ KULTÚRA ~ KOMMUNIKÁCIÓ

Az interkulturális kommunikáció mint stúdium kutatása és oktatása Magyarországon alapvetően két forrásból táplálkozott: az egyik az üzleti kommunikáció (Falkné Bánó 2001), a másik pedig az idegen-nyelv oktatás. Vagyis az egyik megközelítést az üzleti érintkezések gazdaságosabbá és sikeresebbé tételének, a másik megközelítést pedig az idegen-nyelv oktatás és használat hatékonyabbá tételének az igénye hívta elő. Ezekben a törekvésekben meggyőződésünk szerint az interkulturális kommunikáció oktatása, kutatása és végső soron jobb ismerete érdemben segíthet. Az interkulturális ismeret részét képezi általában az idegen nyelv(ek) ismerete is, de nem merül ki abban.

Az idegen nyelvi és az interkulturális ismeretek viszonyának az érzékeltetéséhez az autóvezetési hasonlathoz fordulunk. Noha mint minden hasonlat, ez is bizonyos vonatkozásokban sántít, de a mechanizmust illetően érvényes analógiát kínál. Ismerni egy idegen nyelvet, az olyan, mint tudni autót vezetni. Tudni, hogy miként lehet egy autót elindítani, hogy miként kell az autót mozgásban tartani, miként lehet fékezni vagy megállni. E tudásnak az elismerésére intézményesített mérési és elismerési rendszer működik: az idegen nyelvek esetében a nyelvvizsga, míg az autóvezetési hasonlatban a jogosítvány. Az autóvezetési tudást jogosítvánnyal ismerik el, aminek része a KRESZ szabályok ismerete is. Azaz, egyfelől azt kell bizonyítani, hogy az autót akkor és ott tudja a vizsgázó megállítani, ahol kell, hogy a kanyart szakszerűen be tudja venni – egyszerűen, hogy ura a gépkocsinak. A nyelvvizsga esetében arról kell tanúbizonytságot adni, hogy a vizsgázó képes az idegen nyelven kérdést megfogalmazni, hogy képes grammatikailag helyes módon kérést vagy elutasítást, kételyt megfogalmazni – vagyis hogy ura a nyelvnek. Másfelől az autóvezetési hasonlatot tovább gondolva, a jogosítvány megszerzésének előfeltétele az is, hogy ismerje a gépkocsivezető a KRESZ-t. Az idegen nyelvek esetében pedig szükséges az, hogy ismerje a *nyelvhasználati szabályokat*: azaz, tudja, hogy miként kell egy kérdésre válaszolni, miként kell társalgást folytatni – azaz a nyelvi formákat hogyan kell alkalmazni. Ahhoz azonban, hogy egy adott országban valódi, élő

forgalomban sikeresen közlekedjünk, tudni kell alkalmazni az adott országnak a KRESZ szabályait. Nem biztos ugyanis, hogy ugyanazzal az elméleti tudással minden országban sikeresen boldogulunk: számos országban eltérnek a közlekedési szabályok. A nyelvtudással is hasonló a helyzet: előfordul, hogy ugyanazt a nyelvet másként kell alkalmazni, azaz használni eltérő kultúrákban. Jó példa erre az angol: az angolt sok országban használják kommunikációra, de a nyelvhasználati szabályok kultúránként másként alakulhatnak: másként kommunikálnak az amerikaiak és az angolok, vagy az ausztrálok és a szingapúriak. Mások ugyanis a kommunikációs szokások, az érintkezési szabályok – és ezek nyelvi leképezése is másként alakul. Vagyis leegyszerűsítve az „*idegen nyelven történő közlekedés*”-t értjük dolgozatunkban interkulturális kommunikáció alatt.

Noha egy idegen kultúrát és társadalmat lehet elvben érdemi nyelvtudás híján is tanulmányozni, mindazonáltal nyilvánvalóan nagyon segít az, ha a nyelven keresztül is tudjuk érzékeltetni a kultúra és a társadalom sajátosságait. A kultúra megértéséhez a nyelv tehát tulajdonképpen nem előfeltétel, de kétségtelenül hasznos eszköz. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a nyelv elsajátítása és a kultúra kapcsolata szorosabban összefügg. Nyelvet, szabályokat tanulni lehet a kultúra ismerete nélkül is, azonban alkalmazni már nem lehet. Ahhoz, hogy a nyelv használatában sikeres legyen a nyelvet használó, ahhoz megkerülhetetlen a kulturális ismeretekkel való felvértezetttség. Röviden: kultúra nyelv nélkül tanulmányozható, de nyelv kultúra nélkül nem. Ennek az az oka, hogy nem elég azt tudni, hogy „mit” hanem azt is tudni kell, hogy „hogyan”. A „mit” (a SAUSSURE-i értelemben vett „langue”) adják a grammatikai szabályok és a nyelvi formák, de a „hogyan” (parole) mondja meg, hogy a rendelkezésre álló nyelvi arzenálból mikor melyik használandó (SAUSSURE 1967). Ahhoz, hogy kommunikációs célunkat a leghatékonyabban elérjük idegen nyelven, meg kell ismerni a „hogyan”-t befolyásoló tényezőket. Vagyis itt lép be a kultúra és a társadalom ismerete. Ezt szokás kultúraközi, azaz idegen szóval *interkulturális kompetenciának* is nevezni. Interkulturális ismeretekre és azok alkalmazási készségére, azaz interkulturális kompetenciára szert tenni azonban nem egyszerű még mai nemzetköziesedő világunkban sem.

4. AZ INTERKULTURÁLIS ISMERETEK SZEREPÉNEK SZÜKSÉGESSÉGE ÉS JELENTŐSÉGE AZ EURÓPAI KULTURÁLIS TÉRBEN

Európa kulturális és nyelvi valóságát (BORGULYA 2006) sajátos módon egyidejűleg két – bizonyos szempontból ellenkező előjelű – hatás alakítja: a diverzifikáció és a globalizáció. Míg az előbbi a nemzetköziesedéshez köthető, és arra utal, hogy egy adott nemzet vagy ország kultúrája mellett teret kapjanak más nemzetek és országok kultúrái is, a globalizáció éppen ellenkezőleg: világméretben zajló egységesülést implikál.

De jure – az Európai Tanács és az EU szervezetei által is támogatottan – a „virágozzék száz nyelv, virágozzék száz kultúra” elv érvényesítésének nemhogy jogi akadálya nincs, hanem a pályázati források egy része kifejezetten erre fordítódik. Ennek köszönhető például, hogy egy-két évtized alatt a walesiek a már-már kihalás szélén álló kelta nyelvükbe tudatos nyelvpolitikájuk révén új életet leheltek – és a fiatal nemzedék ismét aktív nyelvhasználójává vált az ősi welsh nyelvnek. Eltekintve azonban egy-két hasonló pozitív példától, nagy általánosságban mégiscsak megállapítható, hogy de facto a szemünk előtt zajlik a globalizáció a nyelvi fronton is: az angol térhódítása az okozat összefüggésének beszédes példája: a globalizáció révén terjed az angol, és az angol révén erősödik a globalizáció. Vagyis az angol a következménye és egyszersmind az eszköze is ugyanakkor a folyamatnak, a globalizációnak.

Más kérdés, hogy a közös nyelv ismerete még nem feltétlenül jelenti a közös terminológia és a közös kommunikációs játékszabályok ismeretét is. Az *egy nyelvet beszélni* és az *egy nyelven beszélni* imperatívusza különösen erőteljesen jelentkezik a *multikulturális és multilingvális* Európában (COMRIE & al. 2006). Az „Eurospeak” sokszor egyszersmind az „EUspeak” igényét is jelenti. A felsőoktatás mint sajátos „nyelvhasználati domain” zargonjában például emlékezetes volt az európai pályázatok kezdeti szakaszában jelentkező félreértés: eleinte több – egyébként jól megírt – pályázat bukott meg azon, hogy a „technical assistance” terminust sokan „műszaki segítség”-ként

HIDAS J.: KOMMUNIKÁCIÓ ÉS KONTEXTUS

értelmezték – és ennek megfelelően készítették el pályázati beadványukat, noha mint ismeretes, az EU pályázati zsargonban az „szakemberi asszisztencia”-t jelent.

Ebben a kontextusban különösen élesen jelentkezik az EU nyelvi és kommunikációs KRESZ-szabályok ismeretének a szükségessége a kapcsolódó interkulturális vonatkozásokkal egyetemben. Talán nem véletlenül létesült egy új, több területet is lefedő tárca az EU szervezetén belül, amely a soknyelvűség és a kultúrák közti párbeszéd ügyeit van hivatva koordinálni – amelynek irányítója a 2007 január 1-től csatlakozott Románia volt főtárgyalója, LEONARD ORBAN. Az EU tagországok egyik legsikeresebbike, Írország volt miniszterelnöke, JOHN BRUTON erről a problémakörrel így vélekedik: „...sokat kell az oktatási rendszerbe fektetni ahhoz, hogy amikor kell, rendelkezésre álljanak a modern világ komplex kommunikációt feltételező munkaköreihez megfelelő képzettségű emberek. Nem termelési munkaerőre gondolok, hanem a kommunikációhoz és üzleti tranzakcióhoz szükséges szakemberekre.” (Népszabadság, 2006. dec. 16. Hétféje 5.) Itt a szakmának (interkulturális stúdiumok, kommunikációs ismeretek) tagadhatatlanul nagy módszertani adósságai vannak, amelyeket sürgető feladat minél előbb pótolni. Szerény hozzájárulásként a BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kara egy új interkulturális országtanulmány-kötet megjelenésével törekszik a vonatkozó ismeretek átadását elősegíteni.

5. EGY ÚJ KÖNYV, A KULTÚRÁK@KONTEXTUSOK.KOMMUNIKÁCIÓ BEMUTATKOZÁSA

A Perfekt Kiadó jóvoltából 2007 őszén lehetőség nyílt egy kultúrák közti országtanulmányokat tartalmazó kötet megjelentetésére, amelyet részben tananyagként, részben pedig ismeretterjesztő műként kívánunk forgalmazni. A tanulmányok a mai, érvényes kulturális gyakorlatok, szokások és üzleti érintkezés bemutatását célozzák.

A kötet tulajdonképpen a negyedik, átdolgozott és aktualizált változata egy ország tanulmány gyűjteménynek, amely először idestova 25 éve jelent meg. Egy negyed évszázad hosszú idő, hát még ha annyi minden történt és változott alatta, mint az utóbbi időszakban! Átalakult a világrendszer, ledőlt a berlini fal, felbomlott a Szovjetunió, kibővült és megerősödött az Európai Unió, a nemzetközi konfliktusok helye és tartalma átrendeződött. Mindezek a folyamatok nyomot hagytak az érintett országok, népek és közösségek értékrendjén, viselkedésén és kommunikációján. Németország egyesült, de aligha mondható el, hogy kulturálisan eggyé lett; Európa országai gazdaságilag, kereskedelmileg és politikailag integrálódtak, de kérdés, hogy kulturálisan is közelebb kerültek-e egymáshoz; a 21. század Kínája messze nem az a Kínai Népköztársaság, amit egy negyedszázada ismert a világ. Mint ismeretes, az arab országok szerepe és helye is alaposan átértékelődött az utóbbi egy-két évtizedben.

Mindezek miatt szükségét éreztük egy új szemléletű és új tartalmú kötet összeállításának. A kötetben 16 tanulmányt gyűjtöttünk össze, amelyek nem fedik teljesen a korábbi kötetek dolgozat-kínálatát. Egyrészt a tanulmányok egy részét újonnan felkért szerzők készítették el – amiből az következik, hogy ha a korábbi kötetekben szerepelt is az adott ország, a mostaniban egy új szerző tollából más látásmóddal megközelítve kapjuk a bemutatást. Másrészt ha egy-egy tanulmány esetében a szerző azonos is a korábbi kötetével, a mostani ország tanulmányát egy felfrissített szempontrendszer alapján készítette el, amiben tükröződnek a változásokból eredő új tartalmak. Harmadrészt eddig még nem szerepelt országok is megjelentek a palettán, mint Írország és Belgium. Ezeknek az országoknak a szerepeltetését a kapcsolatrendszerünkben adódó fontosságuk indokolta. A jelenlegi válogatás rendező elve az volt, hogy olyan országok szerepeljenek a kötetben, amelyeknek a hivatalos nyelve szerepel a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Karának az oktatási kínálatában. Ily módon az alábbi idegen nyelveknek megfelelő nyelvországok kaptak helyet a kötetben: angol, arab, francia, japán, kínai, koreai, német, olasz, orosz, portugál, spanyol. Ennél a 11 nyelvnél a bemutatott nyelvországok száma értelemszerűen több – hiszen egy-egy nyelvet több ország is magáénak mondhat: így például az angol nyelvterület közül az Egyesült Államok, Írország és Nagy-Britannia egyaránt szerepel egy-egy fejezettel a kötetben; de a német nyelvterületet is Németország és Ausztria mellett Svájc is reprezentálja. A könyv persze nem a nyelvekről szól, hanem a

nyelvországokról, de azon belül is elsősorban a nyelvet használók kultúrájáról, az adott kultúra szabályairól és szokásairól, külön fókuszálva az üzleti kommunikáció vetületeire.

A szerzői gárda kiváló szakemberekből tevődik össze: minden egyes ország tanulmány elkészítésére az adott kultúra egy-egy jeles ismerőjét sikerült megnyerni. A szerzők egy része egyszerre mind a BGF oktatója, illetve meghívott előadója is, mindannyian nagy nemzetközi tapasztalattal és néhányan diplomáciai múlttal is rendelkeznek; számosan közülük nemzetközileg is elismert szaktekinvélyek. A kötetet ezúttal is a kitűnő szakember, BUDA BÉLA értő tanulmánya vezeti be a kommunikáció és a kontextus összefüggéséről.

A kötetet haszonnal forgathatják az idegen nyelvet tanulók, a kommunikáció és a kultúra kérdései iránt érdeklődők, multikulturális közegben mozgó üzleti, kereskedelmi, gazdasági, kulturális és diplomáciai szereplők.

HIVATKOZÁSOK

- BORGULYA ÁGNES (2006) *Az európai egység kulturális sokszínűsége az értékrendek és a kultúraközi kommunikáció kutatása szemszögéből*, In: *A prioritások és a konvergencia kölcsönhatása a magyar gazdaságban*, Tud. Évkönyv 2005, BGF, 265-278.
- COMRIE, B., MATTHEWS, S., POLINSKY, M. (2006): *A nyelvek világtlasza*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- FALKNÉ BÁNÓ KLÁRA (2001) *Kultúraközi kommunikáció*. Budapest: Püski Kiadó.
- HIDAS JUDIT (2004) *Interkulturális Kommunikáció*. Budapest: Scolar.
- KNAPP, MARK L.(1984) *Interpersonal Communication and Human Relationships*. Boston: Allyn and Bacon.
- SAUSSURE, FERDINAND DE (1967) *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Közzétette: CH. BALLY, A. SECHEHAYE A. RIEDLINGERNEK közreműködésével. Fordította: B. LŐRINCZY ÉVA Budapest: Gondolat.
- TUBBS, S. L., MOSS, S. 2003:(9th ed.) *Human Communication*. New York: McGraw-Hill.